

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
ISTORIJOS INSTITUTAS
LIETUVOS TSR ISTORIJOS PROBLEMINĖ MOKSLINĖ TARYBA

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1979 METAI

VILNIUS „MOKSLAS“ 1981

INSTITUTE OF HISTORY
OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE LITHUANIAN SSR
THE SCIENTIFIC PROBLEM BOARD
OF THE HISTORY OF THE LITHUANIAN SSR

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1979

VILNIUS

1981

INSTITUT FÜR GESCHICHTE
DER AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN DER LITAUISCHEN SSR
PROBLEMISCHER-WISSENSCHAFTLICHER RAT
FÜR GESCHICHTSFORSCHUNG DER LITAUISCHEN SSR

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1979

VILNIUS

198

АКАДЕМИЯ НАУК ЛИТОВСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ
НАУЧНЫЙ СОВЕТ ПО ПРОБЛЕМАМ ИСТОРИИ
ЛИТОВСКОЙ ССР

ЕЖЕГОДНИК
ИСТОРИИ
ЛИТВЫ

ГОД 1979

ВИЛЬНЮС «МОКСЛАС» 1981

Redakcinė kolegija

Jonas DOBROVOLSČAS, Mečislovas JUČAS, Vytautas MERKYS, Vacys MILIUS, Giedrė NIUNKIENĖ, Rita STRAZDŪNAITĖ (sekretorė), Henrikas ŠADŽIUS, Adolfas TAUTAVIČIUS, Bronius VAITKEVIČIUS (vyr. redaktorius), Regina ŽEPKAITĖ (vyr. redaktorius pavaduotoja)

Išleista LTSR MA Istorijos instituto užsakyму

Li 237

Lietuvos istorijos metraštis = Ежегодник истории Литвы =
The year-book of Lithuanian history / LTSR MA, Istorijos in-tas,
LTSR istorijos problem. moksl. taryba; Red. kolegija: B. Vaitkevičius (vyr. red.) ir kt.— V.: Mokslas.

Leidž. nuo 1973 m.

1979 m. 1981. 176 p. Lygiagr. antr. taip pat vok. Str. santr. rus. LTSR MA istorijos in-to leid. 1979 m. bibliogr. / O. Adomonienė, p. 141—143. Bibliogr. nuorodos išnašose.

0505040000

BBK 63.3(2Liet.)
9(TL)

M $\frac{10604-071}{M854(10)-81}$ Z-81

© LTSR MA Istorijos institutas, 1981

STRAIPSNIAI IR PRANEŠIMAI

1408 METŲ VYTAUTO PRIVILEGIJA KAUNO MIESTUI

ZIGMANTAS KIAUPA

1. Ginčas dėl 1408 m. privilegijos autentiškumo

Vienas iš Kauno miesto istorijos momentų, sukėlusių nemažą istorikų diskusiją, yra pirmosios Kauno miestui suteiktos privilegijos autentiškumo problema.

Dar 1836 m. Mykolas Balinskis teigė, kad Kauno miesto archyve tebesąs 1408 m. Vytauto privilegijos originalas¹. M. Balinskis — vienintelis istorikas, minėjęs originalą, nes Pirmojo pasaulinio karo metais Kaune atsidūręs Liudvigas Bergštreseris tematė privilegijos XVII a. nuorašą, saugomą Kauno liuteronų bendruomenės archyve tarp 1655 m. šios bendruomenės bylos su Kauno magistratu dokumentų². Pirmasis šią privilegiją paskelbė Jonas Remeika, gavęs ją tame pačiame archyve ir nė kiek neabejodamas jos tikrumu³. Paaikškėjo, kad tai net ne originalo nuorašas, o vertimas į lenkų kalbą. Į publikaciją atsiliepė Konstantinas Jablonskis. Nors L. Bergštreseris ir Paulius Kargė, rašę Pirmojo pasaulinio karo metais, „kai mokslas kiek išgalėdamas taip pat tarnavo karo ir politikos reikalams“, lengvai patikėjo privilegijos autentiškumu, pačiam K. Jablonskiui privilegijos turinys ir forma sukėlė daugybę abejonių dėl jos tikrumo. Išanalizavęs paskelbtą tekstą, taip pat atlikęs nuorašo išorinę kritiką, K. Jablonskis teigė, kad tai falsifikatas, XVII a. vidurio Kauno liuteronų kūriny, panaudotas byloje su magistratu⁴.

Nežinodamas nei J. Remeikos publikacijos, nei K. Jablonskio straipsnio, Jonas Jakubovskis dar kartą paskelbė šią privilegiją, o tiksliau saktant, jo nuomone, privilegijos XVI a. pirmosios pusės vertimo į lenkų

¹ Baliński M. *Historia miasta Wilna*, t. 1. Wilno, 1836, p. 178. Šią privilegiją minėjo 1817 m. parašytoje, bet tik 1856 m. paskelbtoje Kauno istorijos apybraižoje Juozapas Macianskis.— Maciański J. In.: Narbutt T. *Pomnieysze piśma historyczne*. Wilno, 1856, p. 270—287.

² Bergsträsser L. *Die älteste Verfassung der Stadt Kowno*.— *Kownoer Zeitung*, 5 August 1916. Jo žinias pakartojo Paulius Kargė.— *Karge P. Zur Geschichte des Deutschtums in Wilna und Kauen*.— *Altpreussische Monatschrift* (t. 54, 1917, p. 53).

³ Remeika J. *Der Handel auf der Memel von Anfang des 14. Jahrhunderts bis 1430*.— *Tauta ir žodis*, kn. V. Kaunas, 1928, p. 431—434.

⁴ Jablonskis K. *Dėl 1408 metų Vytauto privilegijos Kauno miestui tikrumo*.— *Praeitis*, t. 1. Kaunas, 1930, p. 329—339.

kalbą vėlyvesnį nuorašą. Jis buvo aptiktas Varšuvos Iždo archyve, o ten pateko iš Kauno liuteronų bendruomenės archyvo⁵.

Nuomonei, kad ši privilegija netikra, pritarė Zenonas Ivinskis. Bet jis pasiūlė kitą hipotezę, kokių tikslu ir kada sudarytas falsifikatas⁶.

Antrojo pasaulinio karo metais vokiečių mokslo institucijos vėl ypač susidomėjo „vokietybės Rytuose“ problema. Kurtas Forštroyteris 1942 m. žurnale „Jomsburg“⁷ paskelbė straipsnį, kuriame, paneigęs vienus K. Jablonskio ir Z. Ivinskio argumentus, atmetęs kitus, sukonzentruoja dėmesį į privilegijos tekstą, draudžiantį priimti į miestą lietuvius ir kitus ne vokiečių tautybės žmones, suteikiantį Magdeburgo teisę tik vokiečiams, suranda analogijų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau — LDK) miestų privilegijose. Todėl 1408 m. privilegija Kaunui esanti neabejotinai tikra ir parodanti lemiamą vokiečių kolonizacijos reikšmę jo įkūrimui⁸.

Nuo 1408 m. privilegijos vertinimo priklauso ir kitų Kauno privilegijų, ir visos tiek Kauno, tiek apskritai Lietuvos miestų ankstyvosios istorijos supratimas. Todėl labai svarbu išsiaiškinti abiejų pusių argumentus, nustatyti, kas teisus. Stengiamės čia tai padaryti.

2. Privilegijos teksto analizė

Prieštaringos apie 1408 m. privilegiją rašiusiųjų nuomonės verčia dar kartą ištirti pačią privilegiją. Visi rašiusieji, išskyrus M. Balinski, sutaria, kad originalas neišliko, teturime tik vėlyvą tekstą lenkų kalba, t. y. geriausiai atveju originalo vertimą. M. Balinskio liudijimas, esą jis matęs originalą, nepatikimas, jame yra akivaizdžių klaidų. Anot jo, Vytautas patvirtinęs savo pirmtakų išduotas privilegijas. Bet tai neįmanoma, o 1463 m. Kazimiero privilegijoje Kaunui⁹ kaip tik taip rašoma. Matyt, M. Balinskis bus sumaišęs abi šias privilegijas. Be to, reikia prisiminti K. Jablonskio nuorodą, kad 1408 m. privilegijos archy-

⁵ Jakubowski J. Przywilej Witolda dla m. Kowna 1408 r.—Ateneum Wileńskie, rocznik VII. Wilno, 1930, p. 841—844.

⁶ Ivinskis Z. Lietuvos prekyba su Prūsais. Kaunas, 1934, p. 55, 92.

⁷ Forstreuter K. Kauen, eine deutsche Stadtgründung.—Jomsburg, Jg VI. 1942, p. 18—37. Šis straipsnis perspausdintas kn.: Forstreuter K. Deutschland und Litauen im Mittelalter. Köln, Graz, 1962, p. 61—82. Šiuo leidiniu ir naudojomės.

⁸ Ir daugiau autorių rašė apie 1408 m. privilegiją, pritarė vienai ar kitai nuomonei, bet nepateikė savo argumentų. Jonas Puzinas paskelbė privilegijos vertimą į lietuvių kalbą, bet kiek ji tikra, nesiėmė spręsti (Puzinas J. Senosios Kauno privilegijos.—Savivaldybė, 1930, Nr. 3, p. 6—15). Falsifikatu privilegiją laiko Antanas Vasiliauskas straipsnyje „Vytauto Didžiojo diplomatika“ (Senovė, t. 2. Kaunas, 1936, p. 212—213), Antanas Pilypaitis (Kauno rotušė. V., 1961, p. 6, 30—32). Marcelis Kosmanas (Kosman M. Dokumenty wielkiego księcia Witolda.—In: Studia źródłoznawcze. Comentiones t. 16. Warszawa, Poznań, 1971, p. 151) nors ir nurodo K. Jablonskio straipsnį, bet į jo nuomonę neatkreipia dėmesio, privilegiją laiko tikra. Kitoje vietoje jis klaidingai teigia, kad K. Jablonskis paskelbęs 1408 m. privilegiją (Kosman M. Dokumenty łacińskie wielkiego księcia Witolda.—Archeion, LI. Warszawa, 1969, p. 80, 18 išnaša).

⁹ Ji skelbta: Срезневский И. Сведения и заметки о малоизвестных и неизвестных памятниках. СПб., 1867, с. 82—86.

vuose, visų pirma Kauno miesto archyve, nebuvo, ji neminima išlikusiųose šio archyvo dokumentų sąrašuose¹⁰.

Neturėdami nei privilegijos originalo, nei jos nuorašų (skelbtieji dingo Antrojo pasaulinio karo metu), negalime atlikti jų išorinės kritikos ir turime iš karto pereiti prie mums žinomo teksto vidinės kritikos. Bandydama tai daryti, aptardami visas jo sudėtines dalis nuo protokolo iki datacijos, daugiausia dėmesio skirdami dispozicijai. Reikia atsiminti, kad jei šis tekstas iš tikrųjų yra originalo vertimas, tai vertėjas galėjo kiek pakeisti privilegijos formulavimus, sumoderninti terminus ir pan.

Protokolas nepilnas, bet, kaip pastebėjo K. Forštroiteris, toks gali ir būti. Arengos nėra (K. Forštroiteris apsirinka — jis sako, kad ji su-trumpinta), bet ir tai gali būti. Toliau seka promulgacija ir naracija. Pastaroji dalis skamba taip: „... pasigailėję mūsų Kauno miesto, kad sugriautas yra...“ J. Jakubovskis bandė susieti sugriauto Kauno paminėjimą su 1401 m. įvykiais, nes Kauno kito sugriovimo XV a. pradžioje nežinome. Iš tiesų, Kryžiuočių ordino kronikininkas Jonas Posilgė praneša, kad, tais metais atsitraukdami iš Kauno, lietuviai patys sudegino pilį¹¹. Bet miestas visai neminimas. Ir kartu ši naracija susisieja su 1463 m. privilegijos Kaunui naracija, kurioje nurodoma, kad miestas yra sudegęs.

Sekanti dalis — dispozicija. Čia visų pirma „visiems miestiečiams krikščionims [kurie būtų ne lietuviai nei rusai“ (t. y. LDK gyventojai — slavai.— Z. K.)], bet senovinio krikščionių tikėjimo, ne pagonims“ suteikiama vokiškoji Magdeburgo teisė, kad ja naudotųsi „kaip knygo-se parašyta“ ir kaip kituose Lietuvos miestuose daroma.

Toliau — teismo reikalų išdėstymas. Čia yra pora neaiškių vietų. Rašoma, kad miestiečius teisti tegali vaitas, kuris bus iš jų (J. Jakubovskio skelbtas nuorašas — *od nich*) — ar iš dviejų (J. Remeikos skelbtas nuorašas — *o dwuch*) renkamas, o vaitą teisti tegali didžiojo kunigaikščio teismas ir tik pašaukus jį į teismą didžiojo kunigaikščio raštu. Bet žinome, kad vaitas Kaune dar XVI a. buvo didžiojo kunigaikščio skiriamas ir tik 1584 m. kauniečiai gavo teisę rinkti 4 kandidatus šioms pareigoms¹². Apie vaito rinkimą nekalbama ir vėlesnėje 1463 m. Kazimiero privilegijoje Kaunui. Galima įtarti, kad kauniečiai iš pradžių dalyvavo vaito rinkime, o vėliau šią teisę prarado. Būt tokia „atbulinė“ miesto savivaldos raida, ypač kai miestas XV—XVI a. vis augo, neįtikėtina. XV a. pradžioje vaitas į didžiojo kunigaikščio teismą negalėjo būti šaukiamas raštu. Čia galime pasiremti 2 autoriais: M. Kosmanu, tyrinėjusi Vytauto dokumentus ir jokių šaukimų į teismą neaptikusių¹³, ir Jonu Adamusu, išaiškinusiu, kad raštiškas šaukimas į teismą LDK XV a. (ir tai ne amžiaus pradžioje) tik keitė diečkaus šaukimą¹⁴, taigi XV a. pradžioje dar neegzistavo.

¹⁰ Žr. taip pat: Kiaupa Z. Kauno miesto senojo archyvo likimas.— Lietuvos TSR MA darbai, A serija, 1973, t. 2(43), p. 126, kur aptariami šie sąrašai.

¹¹ *Scriptores rerum prussicarum*, t. 3. Leipzig, p. 247.

¹² Kiaupa Z. Vaito rinkimas magistrata (XVI—XVIII a.).— Lietuvos istorijos metraštis, 1974 metai, p. 13—18.

¹³ Kosman M. Dokumenty wielkiego księcia Witolda, p. 153.

¹⁴ Adamus J. O wstępnych aktach procesu litewskiego (do II Statutu).— *Ateneum Wileńskie*, r. XII, 1937, p. 256—258 ir kt.

Toliau dispozicijoje vardijama įvairios miestui suteikiamos ūkinės lengvatos, dovanojimas didelio girios ploto kairiajame Nemuno krante, nusakomos šio ploto ribos. K. Jablonskis, palyginęs šį aprašymą su to paties ploto prašymu 1463 m. privilegijoje, pasigedo pirmajame vieno orientyro, esančio antrajame — Gocverdo salos (tai iškreiptas Gotesverderio salos pavadinimas). Vietoj šios salos nagrinėjamame tekste yra kitas orientyras — Prūsijos siena. K. Jablonskiui tai pasirodė neįtikėtina. Tačiau K. Forštroyteris atkreipė dėmesį į tai, kad 1408 m. Lietuvos ir Prūsijos, tiksliau Ordino, siena ėjusi Nevėžiu, o Gocverdo sala yra Nevėžio žiotyse. Išsina, kad abu, 1408 m. ir 1463 m., aprašymai sutampa.

Į miestui suteikiamų lengvatų išvardijimą įsiterpia draudimas vokiečiams (čia jie tapatinami su miestiečiais) priimti į Magdeburgo teise besinaudojančią bendruomenę lietuvius ir rusus, nors šie gyventų mieste ir net krikščytųsi. Šis nuostatas susisieja su dispozicijos pradžioje esančiu nurodymu, kad privilegija suteikiama krikščionims, o ne lietuviams ir rusams, ne pagonims. Į šį nuostatą dėmesį atkreipęs J. Jakubovskis stebisi, kad Vytautas, praėjus 20 metų po Lietuvos krikšto, tebevadina lietuvius pagonimis, draudžia vokiečiams priimti į miestą ne tik rusus, bet ir lietuvius, net jei šie krikščytųsi. J. Jakubovskis tai laiko Vytauto vidaus politikos ypatybe, kai šis vadovavosi visų pirma fiskaliniais sumetimais.

Kodėl privilegija suteikiama vien vokiečiams, visai nesupranta K. Jablonskis. Tokio vokiečių išskyrimo jis neranda kitose miestų privilegijose, pavyzdžiui, ir artimiausioje laiko atžvilgiu 1408 m. privilegijoje Brestui. K. Jablonskio samprotavimai tokie: jei 1408 m. privilegija būtų duota tik vokiečiams, tai 1463 m. privilegijoje tokios ypatingos vokiečių teisės turėtų būti atšauktos, o jos ir apskritai vokiečiai čia visai neminimi. Pagal 1408 m. privilegiją į miestą neįleidžiami lietuviai ir rusai; pagal 1463 m. privilegiją jie taip pat neįleidžiami, bet čia kalbama ne apie miestiečius, o apie valstiečius. Abiejose privilegijose tai minima toje pačioje vietoje — tarp ūkinių lengvatų išvardijimo. Neįmanoma, kad lietuvių teisių suvaržymas pavirstų į valstiečių teisių suvaržymą. Todėl K. Jablonskiui aišku, kad jei 1408 m. privilegija ir būtų tikra, tai aptariamą vietą tegalėtume laikyti vėlesniu intarpu, o ne tikrojo teksto dalimi.

Ypatingoms vokiečių teisėms aptarti daug vietos paskyrė K. Forštroyteris — jos yra vienu iš svarbiausių argumentų jo teiginiuose apie vokiečių įkurtą Kauno miestą. Anot K. Forštroyterio, tokios vokiečių teisės yra visiškai galimos; jis ieško analogijų kituose LDK miestuose ir tariasi jų radęs Breste. Kaip įrodymas jam yra 1408 m. Vytauto privilegija Brestui, t. y. ta pati privilegija, kuria remdamasis K. Jablonskis teigė priešingus dalykus. Breste atseit, kaip ir Kaune, Magdeburgo teisė pagal 1408 m. privilegiją nelietė lietuvių ir kitų LDK vietinių gyventojų. Jie buvę pavaldūs ne miesto savivaldos organams, o didžiojo kunigaikščio pareigūnams. Tačiau, susipažinę su K. Forštroyterio cituojama privilegija Brestui, matome, kad vieta, kuria jis remiasi, yra perdėm supainiota ir neaiški. Visų pirma vokiečiai čia minimi dukart. Vie-

ną syki, kai vardijami iš didžiojo kunigaikščio pareigūnų valdžios išlaisvinami miestiečiai, antrąsyk tarp tų, kurie, anot K. Forštroiterio, lieka minėti pareigūnų valdžioje. Bet cituojamą vietą galima perskaiyti taip, kaip ją suprato K. Jablonskis — visi ten išvardijami atleidžiami nuo didžiojo kunigaikščio pareigūnų valdžios. Tada dings ir prieštaravimas, atsiradęs dėl vokiečių dviejų paminėjimų. Taip perskaičius 1408 m. privilegiją Brestui, sugriūna vienintelis K. Forštroiterio ieškomas analogijos atvejis, nes toliau jo cituojami 1429 ir 1430 m. Peremišlio ir Bielsko vaitų dokumentai yra vėlyvi ir liečia kitą problemą. Todėl K. Forštroiteris, vieną ginčytiną vietą bandydamas paaiškinti ir savo išvadas paremti kita neaiškia ir abejotina, K. Jablonskio teiginių nepaneigia. Be to, reikia turėti galvoje, kad kiekvienas raštas, išėjęs iš Lietuvos didžiojo kunigaikščio raštinės XV a. pradžioje, be savo tiesioginės paskirties, turėjo dar ir propagandinę tikslą. Kažin ar Vytautas, nors ir paliaubų su kryžiuočiais metu, būtų vadinęs lietuvius pagonimis dvidešimt pirmais metais po krikšto ir net diskriminavęs naujai besikrikštijančius lietuvius. O taip sakoma mūsų nagrinėjamame tekste. Tokie teiginiai būtų parankūs kryžiuočių propagandai, kaip tik ir siekusiai įrodyti, kad Lietuvos krikštas buvęs fiktyvus ir krikščionys joje engiami.

Dispozicijoje K. Jablonskis pastebėjo dar vieną įtartinę vietą, beje, irgi prieštaraujančią 1463 m. privilegijai. Kauno miestui suteikiama teisė rengti kasmet dvi mugės. Betgi 1463 m. privilegijoje teminima viena mugė (jos pradžia — Marijos dangun ėmimo diena, VIII.15); teisę rengti antrą mugę Kaunas tegauna 1492 m. (jos pradžia — šv. Stanislovo diena, V.8)¹⁵. A. Pilypaitis, palyginęs 1463 m. privilegijos rusišką publikaciją ir tos pačios privilegijos lotynišką tekstą, tarėsi pastebėjęs publikacijoje klaidą — eilutės praleidimą, — ko nepastebėję publikatorius I. Sreznevskis ir K. Jablonskis¹⁶. Toje eilutėje esą kalbama apie antrą mugę Kaune. Deja, A. Pilypaitis tos eilutės nepacitavo, nenurodė ir jo naudoto lotyniško teksto tikslios saugojimo vietos ir taip savo teiginio nepagrindė. Palyginus 1463 m. privilegijos publikaciją, pergamente LDK slavų kalba rašytą jos tekstą (jis ir buvo publikuotas) ir tos pačios privilegijos lotynišką tekstą, įrašytą tvirtinančioje 1492 m. Aleksandro privilegijoje Kaunui¹⁷, matyti, kad visur tekalbama apie vieną mugę Marijos dangun ėmimo dieną. Todėl tariamos I. Sreznevskio ir K. Jablonskio klaidos pataisymą tenka laikyti nesusipratimu ir tai atmesti.

K. Forštroiteris savo ruožtu mano, kad Kaunas 1408 m. gavęs teisę rengti dvi mugės, bet nepajėgęs jos realizuoti — viena iš jų išnykusi, ir todėl 1463 m. Kazimieras, tvirtindamas senąsias Kauno privilegijas, tekalbąs apie vieną mugę. Taip galėtų būti, jei miesto, kaip prekybos centro, reikšmė smuktų. Bet Kaunas nuo XV a. pradžios iki 1463 m. iš

¹⁵ 1492 m. Aleksandro privilegija Kaunui. — Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Centrinės bibliotekos Rankraščių skyrius, Mf 256, mikrofilmas iš Vyriausiojo senųjų aktų archyvo Varšuvoje, Pergamentų rinkinys Nr. 5729.

¹⁶ Pilypaitis A. Min. veik., p. 32.

¹⁷ TSRS Mokslų Akademijos bibliotekos Leningrade Rankraščių skyrius, 24.3.2; žr. taip pat 15 išnašą.

pilies virto stambiu prekybos centru. Daug įtikinamiau, kad į 1408 m. privilegijos tekstą perkeliant 1463 m. minimą mugę iš 1 buvo padarytos 2, kas, beje, atitinka XVI—XVII a. realijas.

Baigiant dispozicijos aptarimą, pažymėtina, kad joje minimi paseniūniai, o XV a. pradžioje tokios pareigybės Lietuvoje dar nebūta, kalbama apie valakus, tuo tarpu jais žemę Lietuvoje matuoti pradėta tik XVI amžiuje.

Skirtingą nuomonę turime ir apie koroboraciją. Prieš liudininkų sąrašą pasakyta, kad privilegija antspauduojama didžiojo kunigaikščio antspaudu, o jo tarybos nariai pasirašo. Kad tikrojoje privilegijoje negalėjo būti kalbama apie tarybos narių parašus, K. Jablonskio nuomone, nėra aiškinti nereikia. Bet K. Forštroiteris nepastebi šios K. Jablonskio pastabos ir tik nurodo, kad pats liudininkų sąrašas yra nepriekaištingas, nes 3 iš ten paminėtų — Manvydas, Čiupurna ir Konradas Frankenbergas — sutinkami kituose Vytauto dokumentuose. Tačiau K. Jablonskio pastaba yra svarbi, nes XV a. pradžios dokumentuose dar nerandame minint didžiojo kunigaikščio tarybos, o tik jo patarėjus¹⁸. XV a. didžiojo kunigaikščio aktai nepasirašomi, tik antspauduojami. Didžiojo kunigaikščio parašas atsiranda tik XVI a. pradžioje, o kitų asmenų — kanclerio, raštininkų — XVI a. viduryje¹⁹. Tiesa, tai visų pirma pasakytina apie didžiųjų kunigaikščių aktus, surašytus LDK slavų kalba. Bet jau bent kunigaikščio patarėjų parašų atsiradimo lotyniškuose aktuose laikas nedaug tesiskirs. Taigi viename koroboracijos sakinyje yra net dvi klaidingos vietos.

Galiausiai klaida yra ir datacijoje. 1408 m. šv. Valentino diena buvo ne ketvirtadienis. Neaišku, kas čia — ar teksto sudarinėtojų neapsižiūrėjimas, ar raštininko, kaip kad mano K. Forštroiteris, klaida, kai tas praleido prieš šv. Valentino dieną *ante* ar *post*.

Taigi, išnagrinėjus tekstą, radome jame daug netikslumų ar abejotinių vietų. Dalį jų galima būtų priskirti teksto vertėjui į lenkų kalbą. Vytauto raštinėje dokumentai daugiausia buvo rašomi lotynų kalba, rečiau — vokiečių ir LDK slavų kalba²⁰. Privilegijos kitiems miestams (Jogailos — Vilniui ir Brestui, Vytauto — Brestui) rašytos lotyniškai, todėl reikia manyti, kad jei Vytautas buvo išdavęs privilegiją Kaunui, tai ji buvo surašyta lotyniškai. Versdamas į lenkų kalbą, vertėjas galėjo įpinti į tekstą jo laikais vartojamus, bet XV a. pradžioje LDK dar nesutinkamus terminus (paseniūnis, valakas), galėjo praleisti datacijoje žodį. Bet visiškai galima ir hipotezė, kad šios klaidos — falsifikatoriaus į XV a. pradžios aplinką įneštos to meto realijos.

Antra grupė įtartinų vietų — tai tokios, kurios iš principo galėjo būti pirmojoje privilegijoje Kaunui, bet kurių nėra 1463 m. privilegijoje, pvz., žinia apie vaito rinkimą, antroji mugė. Pašalinti iš privilegijos tas vietas būtų nuostolis miestui. Taip galėjo būti, jei miestas būtų buvęs silpnas, vegetuotų. O Kaunas smarkiai augo, darėsi labai svarbiu pre-

¹⁸ Любавский М. Литовско-русский сейм. М., 1900, с. 316—324 ir kt.

¹⁹ Jablonskis K. Istorija ir jos šaltiniai. V., 1979, p. 268.

²⁰ Vasiliauskas A. Min. str., p. 181; Kosman M. Dokumenty wielkiego księcia Witolda, p. 154.

kybos centru. Visiškai neįtikėtina, kad stiprėdamas jis prarastų savo teises, todėl reikia manyti, kad jų (vaito rinkimas, antroji mugė) XV a. pradžioje nebuvo. Ir jau visai aišku, kad 1408 m. vaitas negalėjo būti šaukiamas į teismą raštu, kad didžiojo kunigaikščio tarybos nariai negalėjo pasirašyti privilegijos. Tokio vertėjo „įnašo“ į privilegijos tekstą irgi negalėjo būti, nes tai ištisos frazės, o ne atskiri žodžiai. Nepriklauso šios vietos ir antrai įtartinų teksto vietų grupei. Prie tokių pat svetimų XV a. pradžiai teiginių galime priskirti lietuvių ir pagonių tapatinimą, apsikrikštijusių lietuvių diskriminavimo skelbimą. Šie teiginiai negalėjo būti įrašyti iš Lietuvos didžiojo kunigaikščio raštinės išeinančiame dokumente, vadinasi, jie suredaguoti vėliau ir kitur.

Visos aptartos nagrinėjamo teksto vietos rodo, kad jis negalėjo būti parašytas XV a. pradžioje. Iš to tegalime daryti vieną išvadą — tekstas yra vėlyvesnis negu nurodoma, ir jį tenka laikyti falsifikatu.

3. Falsifikato sudarymo aplinkybės ir tikslas

Norėdami visiškai pagrįsti išvadą, kad nagrinėjamas tekstas — falsifikatas, turime nustatyti jo sudarymo aplinkybes, tikslą ir šaltinius.

Dėl falsifikato sudarymo aplinkybių ir tikslo yra dvi nuomonės. K. Jablonskis teigia, kad tai esąs tik falsifikato projektas. Jį paruošė Kauno liuteronai bylai su Kauno magistratu 1655 m. ir pateikė didžiojo kunigaikščio teismui. K. Jablonskio argumentai tokie: J. Remeikos skelbtas nuorašas, kur rašysena gali būti XVII a. vidurio, išliko Kauno liuteronų bendruomenės archyve tarp minėtos bylos dokumentų; 1408 m. privilegijos kopija buvo liuteronų įgaliotinio pateikta Jonui Kazimierui kaip jų teisių įrodymas; tik šis dokumentas teismo sprendime vadinamas kopija, visi kiti — originalai ar oficialūs išrašai iš aktų knygų; liuteronai negalėjo pateikti 1408 m. privilegijos originalo nuorašo, nes originalas jau 1463 m. buvo sudegęs. Negalėjo tai būti ir originalo seno nuorašo (daryto tarp 1408 ir 1463 m.) nuorašas, nes tokio seno nuorašo nėra išlikusio jokiam archyve. Antra vertus, jei tuo metu (1655 m.) jis dar būtų buvęs, liuteronai teismui būtų pateikę ne šiaip sau juridiskai bevertę kopiją, o oficialų kurio nors teismo patvirtintą nuorašą. Taigi liuteronai tegalėjo pateikti tik vėlyvą, matyt, to teismo reikalui paruoštą nuorašą. Todėl reikia manyti, kad J. Remeikos nuorašas ir 1655 m. teismui pateikta kopija — vienas ir tas pats.

Padirbimo tikslas aiškėja iš falsifikato panaudojimo aplinkybių — vokiečiai liuteronai norėjo įrodyti, kad jie yra teisėti Kauno miesto šeiminkai. K. Jablonskis bando hipotetiškai paaiškinti ir falsifikato atsiradimo procesą: liuteronai užsisakė projektą (tai rodytų, kodėl jis buvo parengtas lenkų, o ne lotynų kalba); jį paruošus, paaiškėjo, kad jame nepatvirtintos liuteronų teisės, todėl viskas ir liko projekto stadijoje, nors falsifikatas dėl viso ko ir buvo pateiktas teismui.

Z. Ivinskis, sutikdamas, kad paskelbtas 1408 m. privilegijos tekstas yra falsifikatas, mano, kad jis sudarytas dar iki 1481 m., nes tais metais Kauno miestiečiai, besibylinėdami su Hanzos kontoros Kaune pirkliais, kaip savo teisių įrodymą didžiajam kunigaikščiui Kazimierui patei-

kė sudegusios Vytauto privilegijos kopiją. Kontoros pirkliai suabejojo šios kopijos autentiškumu ir teigė, kad Kauno miestas niekada neturėjęs tokios Vytauto išduotos privilegijos. Ši privilegijos kopija ir būsianti 1408 m. privilegija — falsifikatas²¹.

K. Forštroyteris, gindamas privilegijos autentiškumą, atmeta abu šiuos aiškinimus. Jis atkreipia dėmesį į tai, kad 1481 m. Kazimierui pateiktos Vytauto privilegijos kopijos tikrumu tebuvo tik suabejota, bet, kad ji netikra — neįrodyta, kad Hanzos kontoros pirklių laiškas Gdanskui, kuriuo naudojasi Z. Ivinskis, šio klausimo neišsprendžia. Betgi tiek Z. Ivinskis, tiek K. Forštroyteris be jokių argumentų tapatina privilegijos nuorašą su 1481 m. pateikta Vytauto privilegijos kopija. Kazimieras sprendė Kauno miesto ir Hanzos kontoros Kaune ginčą dėl abipusių prekybos varžymų. Neaišku, kokiais argumentais Kauno miestiečiai galėjo paremti savo pozicijas, pateikę tokią 1408 m. privilegijos kopiją, kokia ji išliko iki XVII a. vidurio ir iki mūsų dienų. Arba pateiktoji kopija: jei ji buvo 1408 m. privilegijos kopija, turėjo būti kitokia (o tai reikštų, kad mums žinomas variantas yra perdirbtas), arba buvo pateikta kitos Vytauto privilegijos kopija. Į klausimą, ar tokia privilegija buvo, atrodo, randame teigiamą atsakymą paties K. Forštroyterio straipsnyje. Jis cituoja kitą Vytauto privilegiją Kaunui. Ji kaip tik riboja svečių prekybą Kaune (tai ir buvo vienas iš svarbiausių Kauno miesto ir Hanzos kontoros ginčų objektų). Nors joje nurodyti aiškiai neteisingi išdavimo metai (1442 m.), K. Forštroyteris pagrįstai pripažįsta ją tikra. Kaip tik šios, o ne 1408 m. privilegijos kopija ir galėjo būti 1481 m. parodyta Kazimierui.

Taigi Z. Ivinskio hipotezę tenka kartu su K. Forštroyteriu atmesti, tik padarant kitokią negu pastarojo išvadą. Šaltinyje, kuriuo remiasi Z. Ivinskis, kalbama ne apie 1408 m. privilegiją, o apie visai kitos privilegijos kopiją.

Tenka grįžti prie K. Jablonskio hipotezės. K. Forštroyteris ir ją atmeta, remdamasis J. Jakubovskio pastabomis. Pastarasis teigia, kad jo skelbiamas nuorašas nėra lotyniško dokumento vertimo originalas, o tik kopija tokio vertimo, kurio kalba yra XVI a. pirmosios pusės, kad rašysena skirtina XVI a. pabaigai ir kad vienas iš dorsalinųjų užrašų padarytas 1636 metais.

Negalima patikrinti J. Jakubovskio teiginio dėl rašysenos, nes pats jo skelbtas nuorašas neišliko. Lietuviškoji paleografija dar beveik ne tyrinėta. Lenkijoje XVI a. pabaigoje išgalėjo italų „kanceliarinis“ raštas (*cancellaresca*). Juo rašoma ir XVII amžiuje²². 1583—1590 m. Kauno magistrato aktų knygos paskutiniųjų metų įrašų raštas yra pereinamasis iš humanistinio kursyvo į kanceliarinį raštą. Sekančios nuo 1604 m. išlikusios magistrato knygos jau rašytos *cancellaresca*²³. Taigi Kauno raštinėse juo pradėta rašyti XVI a. pab.—XVII a. pradžioje; atskirti pagal raštą,

²¹ Ivinskis Z. Min. veik., p. 55, 92.

²² Górski K. Zarys dziejów piśma łacińskiego w Polsce.— Archeion, t. 51, 1964, p. 117—126.

²³ Žr.: Vilniaus V. Kapsuko universiteto Mokslinės bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 7, Kauno miesto aktai, 1583—1591 m., 1604—1610 m.

kas rašyta XVI a. pabaigoje, o kas XVII a. pirmojoje pusėje,— neįmanoma. J. Jakubovskis nenurodė, koku raštu parašytas jo skelbiamas nuorašas, negalėjo jis žinoti, kaip XVI—XVII a. buvo rašoma Kauno raštinėse. Todėl jo nuorodos negalima naudoti kaip argumento nei už, nei prieš.

Tas pats ir dėl kalbos. Pirmieji įrašai lenkų kalba pasirodo Kauno vaito knygoje 1544 metais²⁴. Bet magistrato knygos iki pat XVI a. pabaigos rašomos tik lotyniškai. Taigi lenkų kalba Kaune iki 1544 m. bent raštui visai nevartojama, todėl vargu ar J. Jakubovskio nuorašo tekstas galėjo būti išverstas į lenkų kalbą XVI a. pirmojoje pusėje, nes, matyt, ši operacija galėjo būti atlikta tik Kaune. Antra vertus, bet kokie kalbiniai argumentai bus per ankstyvi ir nepagrįsti, kol neatlikta kalbinė turimo teksto analizė. Tokios analizės J. Jakubovskis nepadarė, nėra jos ir iki šiol.

Iš J. Jakubovskio argumentų liečia 1636 m. dorsalinis įrašas. Čia reikia pažvelgti į Kauno katalikų ir liuteronų santykių istoriją. Jau 1579 m. žinomi nesutarimai tarp liuteronų ir katalikų. 1612.VIII.27 Zigmantas Vaza atidėjo bylos dėl liuteronų teisių sprendimą. Yra žinoma, kad ši byla vėl buvo patekusi jam 1631 metais²⁵. Todėl tai, kad J. Jakubovskio nuorašas buvo surašytas prieš 1636 m., nepaneigia K. Jablonskio hipotezės, kad falsifikatas buvo sudarytas Kauno liuteronų teisėms paremti jų byloje su katalikišku Kauno magistratu. Tik reikia padaryti nedidelę šios hipotezės pataisą: falsifikatas sudarytas XVII a. pradžioje, iki 1636 metų. Ar jau tada jis buvo panaudotas, nežinoma, nes tik 1655 m. Jono Kazimiero teismo sprendime yra išvardyti abiejų pusių teismui pateikti dokumentai.

Vargiai paaiškinama ir viena labiausiai privilegijos tikrumu abejoti verčianti aplinkybė yra nuorašų kalba (lenkų). Žinant, kad Vytauto privilegijos miestams buvo lotyniškos, taip pat, kad lotynų kalba XVII a. Kaune buvo plačiai žinoma (tai liudija lotyniškai rašomos XVII a. Kauno magistrato ir suolininkų teismo knygos, taip pat miestiečių bibliotekose esančios lotynų kalba knygos²⁶), neaišku, kam prirėkė versti privilegiją ar jos seną nuorašą, jei tokie būtų, į lenkų kalbą.

4. Falsifikato šaltiniai

Siekiant išaiškinti falsifikato šaltinį ir prisimenant K. Jablonskio nuorodą, kad Kazimiero 1463 m. privilegija galėjo būti pavyzdžiu sudarant falsifikatą, reikia detaliai sulyginti abu šiuos dokumentus. Iš 1463 m. privilegijos naracijos sužinome, kad sudegė ankstesnės Kaunui išduotos Vytauto, Žygimanto ir paties Kazimiero privilegijos. Miestiečių prašomas, Kazimieras patvirtina senąsias Kauno miesto teises ir privilegijas. 1463 m. privilegijos dispozicija — tų pakartojamų ir patvirtinamų Kauno

²⁴ Ten pat, 1544 m., l. 41.

²⁵ Kiaupa Z. Kovos tarp liuteronų ir katalikų Kaune iki XVII a. vidurio.—Kn.: Religinės kovos ir erezijos Lietuvoje. V., 1977, p. 18, 22—24.

²⁶ Zukas A. Asmeninės bibliotekos Lietuvoje XV—XVIII a.—Bibliotekų darbas, 1977, Nr. 9, p. 33.

teisių, privilegijų ir prievolių išdėstymas. Čia nesunku išskirti dvi dalis. Iš pradžių išdėstomos Kazimiero tvirtinamos jo pirmtakų suteiktos teisės. Jų išdėstymas baigiasi vienos mugės per metus rengimo teisės suteikimu. Po to nurodoma, kad Kazimieras atnaujino ir savo paties Kaunui suteiktas teises; toliau jos ir surašytos. Mus domina naracija ir pirmoji dispozicijos dalis. Abiejų dokumentų naracijas jau aptarėme ir palyginome. Dabar tą patį padarysime su dispozicijomis, bet iš pradžių jas suskaidysime paragrafais ir juos sunumeruosime.

1408 m. privilegijos dispozicija suskirstoma taip:

- 1) miestiečiams krikščionims, ne lietuviams bei rusams ir ne pagonims suteikiama Magdeburgo teisė;
- 2) miestiečius teisti tegali vaitas;
- 3) vaitą teisti tegali didysis kunigaikštis ir jo teismas;
- 4) vaitas turi teisti taip, kaip kituose miestuose, turinčiuose Magdeburgo teisę, teisiama;
- 5) didžiojo kunigaikščio seniūnas ir paseniūnis neturi teisės kištis į Magdeburgo teisės veikimo sferą;
- 6) išskyrus atvejus, jei Magdeburgo teisei pavaldus miestietis bylinėsis su lietuviu, rusu ar kuo kitu. Tokiu atveju vaitas turi teisti su didžiojo kunigaikščio pareigūnu, nepažeisdami kunigaikščio teisės;
- 7) miestui ir miestiečiams vokiečiams suteikiamos pajamos nuo svarsčių, vaškinės, karpyklos, jie atleidžiami nuo pastočių prievolės;
- 8) miestui ir miestiečiams suteikiamas 3 mylių pločio girios plotas nuo Nemuno (tarp Jiesios žiočių ir Prūsų sienos) link Šešupės jį įsidirbti;
- 9) su sąlyga, kad didžiojo kunigaikščio ir valstiečių, gyvenančių prie Nemuno, arimai ir pievos turi jiems ir pasilikti, o arimai ir pievos aukštutinėje Nemuno terasoje atitenka Kaunui. Valstiečiams lieka bitės;
- 10) miestas atleidžiamas 10 metų nuo čišno už miško medžiagą statybai, taip pat neturės didžiojo kunigaikščio pareigūnams mokėti jokio čišno ir teikti kokių nors paslaugų su sąlyga, kad išsimatuos jiems suteiktus valakus;

11) po 10 metų turi už tuos valakus mokėti tiek, kiek kituose miestuose, turinčiuose Magdeburgo teisę, mokama. Taip pat mokėti čišną po grašį nuo sklypo (mieste.— Z. K.) ir kartą per metus — mokesį, kaip kituose miestuose įprasta;

12) vokiečiams draudžiama priimti į bendruomenę, besitvarkančią pagal Magdeburgo teisę, lietuvius ar rusus net jei jie tvarkingai mieste gyventų ir net krikštytųsi, nebent didysis kunigaikštis leistų;

13) jei bus sulaikytas mieste nusikaltęs bajoras, jo negalima teisti pagal Magdeburgo teisę be seniūno žinios;

14) miestiečiai neturi didesnio čišno (negu nurodyta aukščiau.— Z. K.) mokėti, išskyrus būtinus atvejus;

15) leidžiama rengti 2 metines 8 dienų muges, jų rengimo laikas nurodytas neaiškiai.

1463 m. privilegijos dispozicija atitinkamai suskirstoma taip:

- 1) miestiečiams katalikams suteikiama Magdeburgo teisė;
- 2) taryba ir vaitas turi teisti pagal Magdeburgo teisę;

3) didžiojo kunigaikščio seniūnas ir vietininkas neturi teisės kištis į Magdeburgo teisės veikimo sferą;

4) išskyrus atvejus, jei bajoras ar didžiojo kunigaikščio valstietis bylinėsis su miestiečiu. Tokiu atveju seniūnas ar jo vietininkas gali dalyvauti teisme su miesto teisėju. Teisiama pagal Magdeburgo teisę;

5) mieste nusikaltęs bajoras turi būti teisiamas pagal žemės teisę (papročius) seniūno; tik didžiojo kunigaikščio sutikimu ar seniūno sprendimu gali būti teisiamas pagal Magdeburgo teisę;

6) miestiečiai tik vaito ir tarėjo teismui turi paklusti;

7) miestiečiai, pašaukti į didžiojo kunigaikščio teismą ar apeliuoją į jį, ten ir bus teisiami;

8) miestui ir miestiečiams suteikiamos pajamos nuo svarstyklių, vaškinės, karpyklos, jie atleidžiami nuo pastočių prievolės;

9) miestui ir miestiečiams suteikiamas 3 mylių pločio girios plotas nuo Nemuno (tarp Jiesios žiočių ir Gocverdo) link Šešupės jį įsidirbti ir ir jame kurtis;

10) su sąlyga, kad didžiojo kunigaikščio ir valstiečių, gyvenančių prie Nemuno, arimai ir pievos turi jiems pasilikti. Valstiečiams lieka teisė bitininkauti girioje;

11) miestiečiai turi mokėti činšą ir duoti duoklę nuo arimų, kaip nurodo Magdeburgo teisė, nuo namo — grašį ir mokėti *szos*;

12) miestiečiai turi mokėti papildomus mokesčius pagal galimybę valstybės reikalams, jei ir kiti didžiojo kunigaikščio valdiniai mokės;

13) jei lietuviai, rusai ar kiti nebajorai (*люду, viri*) panorės įsikurti mieste ir gauti miestiečių teises, jie specialiu didžiojo kunigaikščio leidimu tai galės daryti;

14) leidžiama rengti 1 metinę 8 dienų mugę nuo VIII.15.

Matome, kad daugelio paragrafų turinys sutampa, tik kiek skiriasi redakcija: atitinkamai 1408 m. privilegijos ir 1463 m. privilegijos §§ 5 ir 3, 6 ir 4, 9 ir 10, 11 ir 11, 13 ir 5, 14 ir 12. Kai kuriuose paragrafuose atsiranda nedidelių pakeitimų, rodančių miesto savivaldos raidą. Štai 1408 m. privilegijos § 2 ir 4 teminimi vaitai, o 1463 m. privilegijos § 6 ir 2 — vaitai ir tarėjai. 1408 m. privilegijoje § 10 Kaunas 10 metų atleidžiamas nuo činšo ir kitų mokesčių, 1463 m. privilegijoje atitinkamo paragrafo nėra visai. Su šių paragrafų grupe susisieja jau aptartas miestui teikiamos girios ribų aprašymas (atitinkamai §§ 8 ir 9). 1408 m. privilegijos šios vietos suteikia jai autentiškumo bruožų. 1463 m. privilegija negalėjo būti pavyzdžiu redaguojant šias vietas. O girios ribų aprašymą tebuvo galima paimti tik iš XV a. pradžios dokumento.

Yra kitokio pobūdžio turinio neatitikimų. Jau aptartas mugių klausimas. Dispozicijoje kai kuriuose paragrafuose privilegijos subjektas 1408 m. vadinamas miestiečiais vokiečiais (§§ 1, 7), 1463 m. — miestiečiais (§§ 1, 8). Bet šitai išlaikyta ne visose vietose, pvz., 1408 m. privilegijos §§ 8, 14 sakoma „miestiečiai“. Toks nenuoseklumas verčia įtarti, kad „vokiečiai“ yra vėlesnis intarpas. Ypatingas dėmesys atkreiptinas į 1408 m. privilegijos § 12 ir jo porininką 1463 m. privilegijoje — § 13. Vietoj draudimo vokiečiams priimti į miestiečių bendruomenę vietinius gyventojus 1408 m., 1463 m. atsiranda leidimas vietiniams gyventojams —

nebajorams (tai rodo terminas *люди, viri*) kurtis mieste ir gauti miestiečių teises. Jau kalbėjome apie šio 1408 m. privilegijos paragrafo nepatikimumą. O ir K. Jablonskis nurodė, kad abiejuose tekstuose atspindima šio nuostato raida yra nepatikima. Ir vis dėlto jie yra giminingi; jų giminingumą nulemia bendras objektas (vietinių gyventojų teisė tapti Kauno miestiečiais), pabrėžia didžiojo kunigaikščio leidimo būtinumas. Turint galvoje šias aplinkybes ir tai, kas pasakyta aukščiau apie 1408 m. privilegijos §§ 1 ir 7, galime daryti išvadą, kad šie trys 1408 m. privilegijos paragrafai yra neautentiški, perredaguoti, kad privilegijos subjekto pavadinimas „vokiečiais“ yra vėlyvas. Bet kartu tai dar nerodo, kad 1463 m. privilegijos § 13 buvo šaltiniu redaguojant 1408 m. privilegijos § 12.

Aiškinantis abiejų tekstų tarpusavio priklausomumą, atkreiptinas dėmesys į jų stilistinę redakciją. 1408 m. privilegijos sakiniai lakoniški, nėra to meto privilegijoms būdingos gausybės formulių. Tekstas greičiau primena ne pačią privilegiją, o santrauką, kai papunkčiui trumpai išdėstomas turinys. Priešingai, 1463 m. privilegijos diktatas yra išplėstas, sakiniai ilgi, daugybė būdingų to meto dokumentams formulių.

Visos šios aplinkybės verčia koreguoti K. Jablonskio teiginį dėl falsifikato šaltinių. Žinome, kad Vytauto privilegijos originalas 1463 m. jau buvo sudegęs. Sudegusios buvo ir Žygimanto bei ankstyvoji Kazimiero privilegijos, kuriose galėjo būti įrašyta Vytauto privilegija. Ir nors nėra jokių žinių, kad būtų išlikęs senas, tarp 1408 ir 1463 m. darytas Vytauto privilegijos nuorašas, tokios galimybės visiškai atmesti negalime. Bet greičiausiai tai turėjo būti ne nuorašas, o santrauka, konceptas. Jame buvo sutraukta intituliacija, dispozicija, koroboracija ir datacija, t. y. būtinausios žinoti dokumento dalys. Šito nepasakytume apie areną ir naraciją, todėl jų, matyt, nebuvo santraukoje, arengos nėra ir falsifikate, o jo naracija perimta iš 1463 m. privilegijos. Tokia juriškai bevėrtė, nes, matyt, neužtvirtinta santrauka galėjo išlikti Kauno miestiečių rankose net iki XVII a. pradžios ir būti vėl panaudota sudarant falsifikatą, tariamai patvirtinantį Kauno vokiečių ypatingas teises.

Tokia santrauka nebuvo vienintelis šaltinis, iš ko sudarytas falsifikatas. Čia, be abejo, buvo panaudota ir 1463 m. privilegija — suredaguojant naraciją, įrašant į falsifikatą 1463 m. privilegijoje patvirtinamus Kazimiero pirmtakų privilegijų paragrafus, nebuvusius 1408 m. privilegijos santraukoje — 1408 m. privilegijos §§ 13, 14, 15 ir atitinkamai 1463 m. privilegijos §§ 5, 12, 14. Kad šie paragrafai yra vėlesni negu 1408 m., liudija jų vieta falsifikate: § 13 iškritęs iš kitų teisinius klausimus reguliuojančių paragrafų grupės — §§ 1—6; § 14 taip pat yra ne prie kitų miestiečių prievolės reglamentuojančių paragrafų — §§ 10—11. Aišku, kad jie įrašyti papildant; perredaguojant privilegiją. Šie paragrafai, papildantys Vytauto privilegiją, bet paimti iš vėlesnių privilegijų, galimas daiktas, Žygimanto privilegijos, galėjo būti surašyti viename lape su 1408 m. privilegijos santrauka ir, sudarant falsifikatą, įkomponuoti į jį.

5. 1408 m. privilegijos turinio rekonstrukcijos bandymas

Detali 1408 m. privilegijos-falsifikato ir 1463 m. privilegijos tekstų analizė, jų sugretinimas, nepatikimų falsifikato vietų, vėlyvų intarpų jo tekste išaiškinimas leidžia bandyti rekonstruoti 1408 m. privilegijos turinį. Pabrėžtina, kad tegalima dispozicijos rekonstrukcija, nes kitų privilegijos dalių rekonstrukcijai trūksta medžiagos.

Jau minėjome, kad falsifikato §§ 13—15 vieta tekste rodo jų vėlesnę kilmę negu visas likęs dispozicijos tekstas. Todėl galime teigti, kad 1408 m. privilegijos dispoziciją sudarė pirmieji 12 falsifikato paragrafų. Jie tematiškai skirstytini į kelias grupes. Pirmąją grupę, kurioje reglamentuojami teisės dalykai, sudaro pirmieji 6 paragrafai:

- 1) miestiečiams krikščionims suteikiama Magdeburgo teisė²⁷;
- 2) šiai teisei pavaldžius miestiečius teis tik miesto vaitas²⁸;
- 3) vaitą teisti tegali didysis kunigaikštis ir jo teismas²⁹;
- 4) vaitas turi teisti taip, kaip teisiama kituose miestuose, turinčiuose Magdeburgo teisę;

5) didžiojo kunigaikščio seniūnas ar jį pavaduojąs pareigūnas³⁰ neturi teisės kištis į Magdeburgo teisės veikimo sferą;

6) išskyrus atvejus, jei Magdeburgo teisei pavaldus miestietis bylinėsis su lietuviu, rusu (LDK gyventoju — slavu. — Z. K.) ar kuo kitu, nepavaldžiu minėtai teisei. Tokiu atveju vaitas turi tą bylą spręsti su didžiojo kunigaikščio pareigūnu ar šį pavaduojančiu, nepažeisdami kunigaikščio teisės.

Toliau dispozicijoje seka grupė paragrafų, kuriuose išvardijami didžiojo kunigaikščio dovanojimai miestui ir šiam suteikiamos lengvatos:

7) miestui ir miestiečiams³¹ visiems laikams suteikiamos svarstyklės, karpykla, vaškinė su visomis pajamomis iš jų, miestiečiai atleidžiami nuo pastočių prievolės³²;

8) miestui ir miestiečiams duodamas 3 mylių pločio girios plotas nuo Nemuno (tarp Jiesios žiočių ties Kaunu ir Prūsų sienos³³) link Šešupės mišką kirsti ir arimus bei šienaujamas pievas įruošti;

9) su sąlyga, kad didžiojo kunigaikščio ir valstiečių arimai bei šienaujamas pievos prie Nemuno liktų ankstesniems savininkams³⁴. Vals-

²⁷ Falsifikate skliaustuose įterptą paaiškinimą *ne lietuviams ir ne rusams* reikia laikyti XVII a. intarpu. 1463 m. privilegijoje tokio paaiškinimo nėra.

²⁸ Falsifikate esantis teiginys, kad vaitas būsiąs renkamas iš miestiečių tarpo, prieštarauja XV—XVI a. realijoms. Tokio teiginio nėra 1463 m. privilegijoje. Todėl jis laikytinas XVII a. intarpu.

²⁹ Šiame paragrafe atmetame teiginį apie vaito šaukimą į minimą teismą raštu.

³⁰ Taip vadiname falsifikate randamą ir XV a. pradžioje dar negalėjusį būti pasieniūnį.

³¹ Falsifikate esantį paaiškinimą *o labiausiai vokiečiams miestiečiams* laikome XVII a. intarpu. 1463 m. privilegijoje jo nėra.

³² Falsifikate šioje vietoje yra neiškus žodis *szrotowa*. Jį paaiškina atitinkama vieta 1463 m. privilegijoje: *vecturas alias sthrothowanie*.

³³ Tai yra iki Nevėžio žiočių.

³⁴ Ši vieta falsifikate suredaguota neaiškiai. Dovanojamajame girios plote esanti dirbama žemė suskirstoma taip: prie Nemuno pakalnėje lieka ankstesniems savininkams, ant kalno — atitenka Kaunui. Toks skirstymas, nors ir galimas, bet vargiai paaiškinamas. Jo nėra 1463 m. privilegijoje. Todėl laikome galimu jo atsisakyti.

tiečiai daugiau negali miško kirsti, o girioje esančios valstiečių bitės jiems ir lieka;

10) miestui suteikiama laisvė 10 metų, atleidžiant tam laikui nuo činšo ir bet kokių paslaugų didžiojo kunigaikščio pareigūnams su sąlyga, kad miestiečiai su savo vaitu išsimatuos girioje paruoštą dirbamą žemę.

Sekančiame paragrafe išvardijamos miestiečių prievolės didžiajam kunigaikščiui:

11) po 10 metų miestiečiai privalės už minėtą dirbamą žemę mokėti tiek, kiek mokama kituose Magdeburgo teisę turinčiuose miestuose, taip pat kartą per metus grašį nuo sklypo (mieste.— Z. K.) bei mokestį³⁵, kaip įprasta kituose didžiojo kunigaikščio miestuose.

Ir paskutinis paragrafas:

12) kitų luomų žmonės, norintys apsigyventi mieste ir priimti miesto teisę, gali tai padaryti gaudami didžiojo kunigaikščio leidimą³⁶.

Išvados

1. Išlikęs 1408 m. Vytauto privilegijos Kaunui tekstas yra XVII a. pradžios falsifikatas. Jį sudarė Kauno liuteronai, norėdami panaudoti savo teisių įrodymui byloje su Kauno magistratu.

2. Beveik įsitikinus galima teigti, kad pagrindinis falsifikato šaltinis buvo 1408 m. Vytauto privilegijos Kaunui santrauka, išlikusi iki XVII a. pradžios ir buvusi privačiose rankose. Papildomas šaltinis buvo 1463 m. Kazimiero privilegija Kaunui.

3. Sudarant falsifikatą, svarbiausi pakeitimai 1408 m. privilegijoje padaryti apibūdinant privilegijos subjektą — „Kauno miestiečiai“ papildomi „vokiečiais“. Taip radikalčiai pakeičiama privilegijos prasmė.

4. Detalus 1408 m. privilegijos-falsifikato ir 1463 m. privilegijos sulyginimas, jų analizė leidžia bandyti rekonstruoti 1408 m. privilegijos turinį.

ПРИВИЛЕИ ВИТАУТАСА ОТ 1408 ГОДА ГОРОДУ КАУНАСУ

З. КЯУПА

Резюме

В историографии дискутируется аутентичность сохранившегося в виде позднего перевода на польский язык текста привилея Витаутаса Каунасу. В статье изучаются аргументы Я. Якубовского, К. Форштрейтера, признающих этот привилей достоверным, и К. Яблонскаса, доказывающего, что это фальсификат, выполненный в середине XVII в. лютеранами Каунаса, сохранившийся текст детально анализируется и сопоставляется с ближайшим по времени сохранившимся привилеем Каунасу — Казимира от 1463 г.

³⁵ Falsifikate šis mokestis pavadintas *trybut*. Atitinkamoje 1463 m. privilegijos vietoje sakoma *шоч* ar *contributiones exactiones alias szosz*.

³⁶ Pastarasis paragrafas falsifikate suredaguotos visai kitaip ir jo prasmė priešinga: vokiečiams draudžiama priimti į miestą kitų luomų žmones. Šios redakcijos nepatikimumą ir jos vėlyvą kilmę įrodinėjome. Manome, kad ir 1408 m., ir 1463 m. privilegijų atitinkamų paragrafų redakcijos nesiskyrė, todėl, rekonstruodami 1408 m. privilegijos turinį, įrašėme atitinkamą (13) 1463 m. privilegijos paragrafą.

Проделанная работа дает основание сделать следующие выводы: сохранившийся текст привилея Витаутаса от 1408 г. Каунасу является фальсификатом начала XVII в.; можно утверждать, что основным его источником был концепт привилея Витаутаса, хранившийся в частной коллекции до начала XVII в., дополнительным источником послужил привилей Казимира от 1463 г.; при составлении фальсификата основные изменения были внесены при характеристике субъекта привилея — к «мещане Каунаса» прибавлено «немцы», что меняет суть привилея. Предпринимается попытка реконструировать содержание привилея Витаутаса от 1408 г. Каунасу.